

Тема 3. Історія виникнення психолінгвістики

З найдавніших часів люди в тому чи іншому контексті задумувались про проблеми мови. Хоча у більшості випадків люди не помічають мови, якою вони розмовляють, однак на мовні проблеми доводилось звертати увагу при явних мовленнєвих помилках, при тому чи іншому нерозумінні співбесідника і насамперед у випадках, коли стикалися між собою носії різних мов. Звертали увагу і на слово, яке перетворювалось у діло: клятви, обітниці, прокляття, магічні формули грали значну роль в житті древньої людини. Уявлення про силу слова, про його обрядове і магічне значення, про відповідність між словом та позначуваною ним людиною чи предметом досить важливі для багатьох традиційних культур.

Найдавніші із відомих лінгвістичних традицій – індійська, європейська (антична) та китайська – утворилися незалежно одна від одної в першому тисячолітті до н. е.

Мабуть, історично першою із традицій була індійська. Говорити про час її формування дуже складно: в індійській культурі категорія часу та календар не відігравали значної ролі, тому на відміну від Європи та Китаю там не існувало хронологій та літописів. Будь-які датування давньоіндійських текстів вкрай важкі, наприклад граматику Паніні різні вчені відносили до періоду від VI до II століття до н. е. Його граматика створювалась в усній формі і з розрахунку на усну передачу і лише через кілька століть була записана. Така була особливість індійської культури: як істинне знання розглядалось знання усне, яке передавалось від вчителя до учня.

Згодом після Паніні, індійська традиція набула, в першу чергу, коментаторський характер. По-перше, коментувалися священні пам'ятки, в першу чергу веди. По-друге, коментували саму граматику Паніні та інших лінгвістів того часу, таких як Кат'яні та Патанджалі. Писали коментарі, коментарі до коментарів і т.д. Нічого такого ж оригінального, як праці Паніні, створити так і не вдалося. Вже з середини 1-го тисячоліття н. е. індійська традиція набула епігонського характеру, постійно відтворюючи одні і ті ж ідеї,

насамперед ідеї Паніні. У такому вигляді вона проіснувала до кінця XVIII ст., коли з нею вперше познайомились європейці, які з часом засвоїли ряд її ідей та методів. Існує вона навіть у сучасній Індії паралельно з лінгвістикою європейського типу.

Майже у той самий час сформувалась традиція вивчення мови в античному світі. В Древній Греції досить довго мовознавство, як і багато інших наук, не було відокремлене від «науки наук» – філософії. Філософи класичного періоду висловлювали багато цікавих здогадок про природу і функціонування мови. Однак в класичному періоді не було спроб описати мову. Можна говорити лише про зачатки такого опису у Арістотеля, насамперед у його творі «Про іменування», де з'являються перша в античності класифікація частин мови та визначення іменника та дієслова.

Становлення грецької лінгвістичної традиції власне починається в так званий період еллінізму, коли після розпаду імперії Олександра Македонського грецька мова і грецька культура поширюються по всьому Східному Середземномор'ю. Не випадковим є той факт, що описи мови з'являються саме тоді, коли стала актуальною задача навчання грецькій мові носіїв інших мов, а багато із античних лінгвістів не були греками за походженням. Основні поняття античної традиції, багато із яких дожили до наших днів, вироблялися протягом III-го та II-го століть до н. е. Спочатку це відбувалось в рамках «філософської школи стоїків» частково, вони уточнили і розширили класифікацію частини мовлення та вперше ввели поняття відмінка і систему відмінків. Згодом центром вивчення грецької мови стала на кілька століть Олександрія в Єгипті, найбільший центр елліністичної культури і науки, відома своєю бібліотекою В Олександрії, починаючи від Аристраха (II ст. до н. е.), остаточно сформувались основні поняття граматики (так тоді називалась наука про мову в цілому, термін «лінгвістика» має дещо пізніше походження).

Уявлення про олександрійські граматики дають дві збережені роботи, які відносяться вже до періоду, коли Олександрія увійшла до складу Римської імперії. Це «Синтаксис» Аполлонія Дискола (II ст. н. е.) та граматика Діонісія

Фракійського, час створення якої точно не відомий; сучасні коментатори схильні вважати, що найімовірніше Діонісій писав пізніше від Аполлонія, хоча попередньо граматику Діонісія відносили до значно раднішого часу.

Ідеї олександрійців достатньо швидко проникли і в Рим. Уже в I ст. до н. е. там з'являється перший великий граматист. Це Марк Теренцій Варрон (116 – 27 рр. до н. е.), винятково різносторонній автор, який писав твори із найрізноманітніших проблем; до наших днів дійшли його праці пов'язані із сільською працею і (не повністю) з граматики. Він виявився найпершим із античних граматистів, чиї твори нам відомі, тому не завжди легко визначити, в чому Варрон є оригінальним, а в чому переказує невідомих нам грецьких чи римських попередників. Варрон та інші римські вчені достатньо легко і лише із мінімальними змінами пристосовували грецькі схеми опису до латинської мови, яка є дуже схожою до грецької за своєю будовою. Остаточно антична традиція була зафіксована в двох пізньоантичних латинських граматиках: граматиці Доната (III – IV ст. н. е.), яка існує в двох варіантах: скороченому та більш детальному, і в найповнішій із всіх античних граматик, багатотомній граматиці Присціана, що належить уже до ранньовізантійського часу – до першої половини VI ст. Протягом всьогосередньовіччя ці дві граматики були зразками.

Після розпаду Римської імперії європейська традиція остаточно розпалась на два варіанти: східний, грецький, та західний, латинський, які вже розвивались окремо один від одного. Протягом декількох століть середньовічна лінгвістика як на Сході, так і на Заході мало внесла нового в науку про мову. Новий етап розвитку західноєвропейської лінгвістики почався з появою з XII – XIII ст. філософських граматик, які намагалися не описувати, а пояснювати ті чи інші мовні явища. Створилась школа модистів, яка працювала з початку XIII ст. і аж до початку XIV ст.; найвідоміший із модистів – Томас Ерфуртський. Модисти цікавилися не стільки фактами латинської мови (де вони головним чином слідували за Присціаном), скільки загальними властивостями мови і її відношенням до зовнішнього світу думок. Модисти вперше зробили спробу встановити зв'язок між граматичними категоріями мови і глибинними

властивостями речей. Модисти зробили також вагомий внесок у вивчення синтаксису, недостатньо розробленого в античній науці.

Перші китайські джерела, в яких йдеться про питання мови, з'явилися, як і аналогічні грецькі, в середині I тисячоліття до н. е. Однак говорити про становлення лінгвістичної традиції можна лише починаючи з II століття до н. е., коли був складений перший ієрогліфічний словник. Надалі словникова традиція стала провідною в китайській науці про мову. Першим класиком китайського мовознавства став Сю Шень (I ст. н. е.), який запропонував класифікацію ієрогліфів і виділив їх складові частини; те й інше в загальних своїх рисах збереглося в китайській науці до наших днів, а пізніше було прийнято і європейською китаїстикою.

На відміну від індійської китайська традиція дуже швидко піддалася європеїзації, і зараз в чистому вигляді не існує, хоча деякі її ідеї та методи, особливо в описі ієрогліфіки, збереглися до сьогодні.

Вивчення історичних джерел дає всі підстави говорити про те, що ще в античні часи вченими запроваджувались досить цікаві та продуктивні ідеї про процес мовотворення, а перші моделі народження і сприйняття мовлення були запропоновані уже в середині XIX століття. І вже на початку XX ст. спостерігається справжній «розквіт» в галузі різноманітних мовознавчих наук (психології мовлення, мовознавства, практичної лінгвістики, логопедії та ін.).

Уявлення про мовлення як психічний процес і процес мовленнєвої комунікації формувались в надрах різних наук і тому, природно, відчували на собі вплив філософії, риторики, психології, лінгвістики, невропатології та ін.

Теоретичні основи ряду досліджень, які були проведені у сучасній психолінгвістиці, можна виявити ще у роботах лінгвістів XIX століття. Серед них – Вільгельм Гумбольдт (1767 – 1835), Август Шлейхер (1821 – 1868), Хейман Штейнталь (1823 – 1899), Герман Пауль (1846 – 1921), Олександр Опанасович Потебня (1835 – 1891), Іван Олександрович Бодуен де Куртене (1845 – 1929) та інші вчені, в чиїх роботах було закладено психологічне розуміння мови та мовленнєвої діяльності людини. Епохою зародження психолінгвістики

вважають 50-ті роки, коли в Корнельському університеті в США в 1951 році зібрались на міжнародну конференцію лінгвісти і психологи і оголосили про створення комітету з питань лінгвістики та психології. В той час у лінгвістиці переважав структуралізм (мову розглядали як систему елементів), в психології – біхевіоризм (вивчалась не свідомість, а поведінка).

Подальший розвиток психолінгвістики продовжувався як в рамках цих шкіл, так і в рамках інших напрямків, орієнтуючись на розуміння законів використання мови в цілому. І тут вона не могла не використовувати накопичені в загальному мовознавстві ідеї психологічного толку.